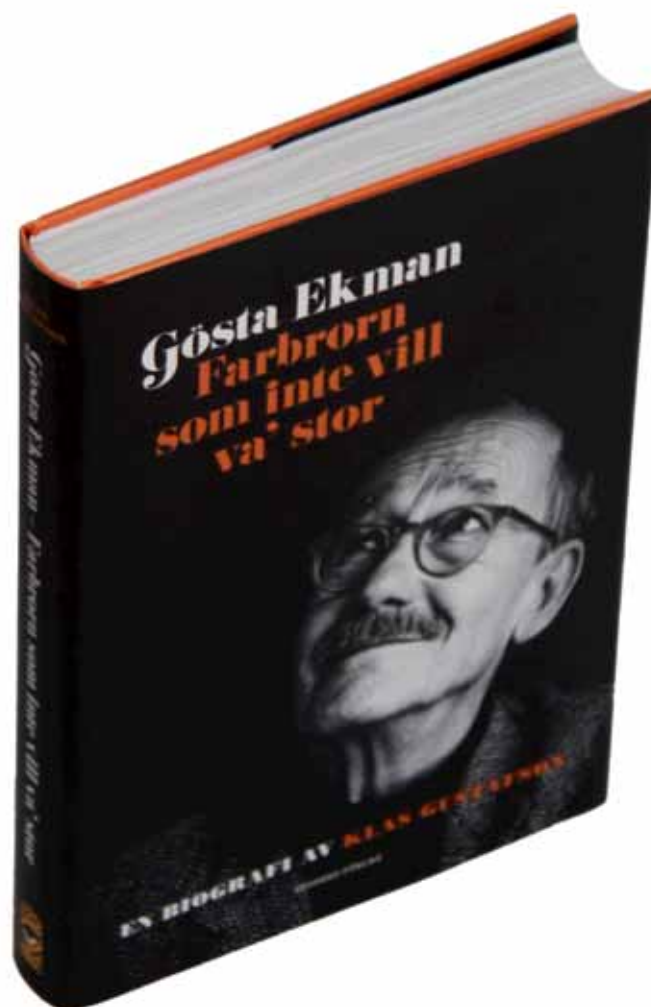

Utdrag ur Klas Gustafsons bok

Gösta Ekman

Farbror som inte vill va' stor

Leopard förlag 2010

Bokens bästa vän

Första gången är bland de begagnade böckerna i solidaritetsrörelsen Emmaus butik på Götgatan i Stockholm. Klädd i en rock som ser ut att vara Martin Becks avlagda stryker Gösta Ekman längs hyllorna, läser bokryggarna med huvudet på sned, lägger provande en volym i handen. Det har stått i tidningen att han har pensionerat sig.

Andra gången ses vi för en intervju. Så snart han kommit in vänder sig Gösta Ekman till synes instinktivt mot rummets enda bokhylla. Medan han reflexmässigt återställer de band av Encyclopædia Britannica som hamnat i oordning berättar han om hur Hans Alfredson en gång generat köpt hela uppslagsverket, sedan en av sönerna ljudligt kommenterat att dörrförsäljaren hade ett ovanligt stort huvud. I revyn *Lådan* sjöng Gösta och hans dåvarande fru Fatima en duett om just Encyclopædia Britannica. Nyligen har han i samband med en flytt tvingats göra sig av med sin egen uppsättning, tillsammans flera hyllmeter böcker. Han saknar dem redan.

Tredje gången anländer Gösta Ekman till ytterligare en intervju. Han bär på några just inhandlade böcker. Som nybliven professor på Teaterhögskolan i Stockholm förbereder han en kurs och behöver en del av den litteratur han tidigare rensat ut och lämnat till barn, kolleger och antikvariat. I trapphuset till lokalen där vi ska ses står tre papperskassar med böcker i väntan på att bäras bort. Jag vill gärna tro att en person som alltid är igenkänd och påpassad skapar strategier för att inte i onödan hamna i blickfånget. För den händelse Gösta Ekman har en sådan strategi skingras den i samma ögonblick han ser bokkassarna. Utan minsta tvekan ställer han sig på knä för att söka igenom dem, helt oberörd av människorna som passerar bakom hans rygg. Han gör några fynd.

Hellre än till krogarna kring Stureplan har Gösta Ekman gått till Rönells antikvariat. Hemma på bokhyllan sitter en devis: ”Den vinner som har flest böcker när han dör”. Det är alltså ingen tvekan om att böcker är omhuldade i Gösta Ekmans tillvaro. Han kallar alfabetet världens största underverk och betraktar böckerna som sina bästa vänner. För deras skull lämnade han i början av 2000-talet teaterscenen och filmen: ”När jag slutade jobba och pensionerade mig var det just för min stora vackra bokhyllas skull.”

I skolåldern kröp Gösta Ekman under täcket med en ficklampa om kvällarna för att få läsa ostört, fast han borde sova. När han fyllde 15 år blev han uppvaktad av sin pappa med ett rejält bokpaket och orden: ”Nu är du tillräckligt gammal för att börja läsa bra böcker!”

Författarna var sådana som Eric Linklater, Graham Greene och Olle Hedberg. Sin första bokhylla snickrade Gösta i skolsløjden. ”Jag hade ett antal böcker, kanske tjugofem stycken, som jag numrerade. I en anteckningsbok hade jag skrivit nummer 1 till 25, så att jag först kunde slå upp anteckningsboken och sedan gå rakt fram till hyllan och plocka ut nummer 14, som kan ha varit något av Sigfrid Siwertz. Jag var besatt och så har det förblivit: Jag är förälskad i böcker.”

Det är en kärlek han beskriver som *taktil*, Gösta Ekman har ett behov av att beröra de åtrådda: ”Jag tycker om att hålla och bläddra och titta i böcker. Det är en lidelse. Jag måste sysselsätta mig med böcker varje dag. Om jag inte gör det varje dag måste jag åtminstone läsa innan jag somnar, och då blir det ofta längre än jag tänkt mig.”

Böcker stillar hans kroniska nyfikenhet, Gösta Ekman betraktar dem som oöverträffade källor till kunskap, han säger sig lida av ”uppslagsvärk”. Längtan efter bildning är mot-sägelsefullt nog ett skäl till att han lämnade skolan efter nionde årskursen, underkänd i fyra ämnen. ”Jag slutade gå till skolan, det var därför jag blev underkänd. Före det underkända slutåret var jag nog en ganska normal elev, kanske över medelmåttan. Så länge jag var intresserad gick det bra. Sen fick jag andra intressen, bland annat läste jag mycket – men inte vad som föreskrevs.” Sedan dess har böckerna ingått i hans pågående fortbildning. ”Jag tycker det är min plikt att ta reda på så mycket som möjligt. Skolningen har varit hårdare efter det att jag slutade skolan.”

Gösta Ekman blev tidigt fäst vid Jerk Dandelin, huvudperson i flera av författaren Walter Ljungquists böcker. Sen dundrande Stig Dagerman in i hans liv. Colin Wilson. Jack Kerouac och Herman Hesse förstärkte hans självbild som outsider. Han träffade de unga poeterna och författarna i femtiotalets Stockholm. De pratade om böcker, litteratur var ett samtalsämne, det var så man följde tidens strömningar.

Läsandet har satt spår. Böcker är ännu ett samtalsämne, också ett solkigt uppslagsverk från sextioalet manar fram minnen och berättelser. Det finns ett litterärt citat för varje tillfälle – varför leta efter orden när en författare redan har uttryckt det man vill få sagt? ”Är du rädd för att formulera dina åsikter med egna ord?” undrade en gång en intervjuare och Gösta Ekman bekräftade: ”Jo, det är nog rätt. Jag är nog lite skrajsen för det. Det är kanske ett skrå-fel? Jag skulle kunna tänka mig att en stor grupp av just skådespelare är lite rädda för sina egna ord. De hyser kanske en abnorm respekt för det skrivna ordet och därför föredrar att citera andra.”

När han som ung sökte en inriktning var skådespelaryrket långt ifrån det självklara valet: det hade varit betydligt enklare att *inte* följa den bana som gjort hans far och farfar berömda. Gösta Ekman är en god tecknare – som sjuttonåring gjorde han omslagsillustrationen till en av

pappa Hasses böcker – och en hygglig pianist, han kunde ha blivit bildkonstnär eller musiker. Eller författare. Livet igenom har han varit en flitig skrivare, speciellt i ungdomen då vänner och förälskelser fick långa och innehållsrika brev från honom. Under perioder har han fört dagbok om livet och konsten, han har suttit på caféer med nyinköpta japanska pennor och antecknat det som fallit honom in, skrivit för själva skrivandets skull.

”I klara ögonblick inser jag att jag inte är lämpad som målare, ej heller tecknare, så ej heller musiker”, skriver han som tjuugoåring, sommaren 1959. Han konstaterar att tre yrkesval återstår: skådespeleri, regi, författarskap. ”Skådespeleri ligger närmast till hand. Regi och författarskap kräver i mitt fall livs- och teatererfarenhet.” När han något år senare blivit fast anställd skådespelare vid Stockholms stadsteater stryker han även författarskap från listan. Tanken tycks honom så pretentiös att den får honom att känna leda inför sig själv, ”som anser det jag skall skriva så viktigt att någon skall läsa det”. Skrivandet är mödosamt, han är ju inget litterärt underbarn, det räcker inte med att föra pennan till papperet för att skapa litteratur. Vad värre är, han tycker sig sakna en avgörande talang: ”Jag kan inte spåra skuggan av en stil någonstans.” När han ändå dristat fråga sig själv: ”Ska inte du göra en bok?” har han genast slagit ifrån sig med båda händerna. Böcker bär han med vördnad. ”Litteratur är ett så fantastiskt område att jag har lite svårt att släppa in mig där. Det blir gärna att jag väljer att läsa i stället för att skriva. Att bli författare känns som ett omöjligt steg, jag har ju så stor respekt för dem som verkligen är det.” I mer än femtio år har det därför varit Gösta Ekmans jobb att tolka vad andra redan formulerat. De gånger han själv arbetat fram manus har det skett i samarbete med andra, ofta professionella skrivare.

Att han är en hängiven läsare har gjort Gösta Ekman till en omtyckt uppläsare med förmåga att ge ord lyster. Själv närmar han sig varje oläst bok med vetskapen att den kan komma att förändra hans liv. Som barn byggde han kojor, som vuxen erbjuder böckerna honom fredade platser att vistas i: ”Det är något specifikt med böckernas förtrollade värld. Det är som om jag hade rum som jag går in i. Jag får sällan komma ihåg drömmar, fast jag som alla andra drömmer en hel del. Mitt behov av att gå in i andra världar och miljöer och läsa andras dialoger kanske är en kompensation.”

Han har ingen dator och säger sig knappt kunna hantera en mobil: ”Men jag har gamla böcker som jag läser om. Jag har blivit gammal och är glad för det.”

Med tanke på den position han erövat i svenskt kulturliv har litteraturen om Gösta Ekman hittills varit löjligt liten. För trettio år sedan gav Bengt Forslund ut familjekronikan *Från Gösta Ekman till Gösta Ekman. En bok om Hasse, far och son*. Sedan dess har unge Gösta

porträtterats i några längre tidningsintervjuer och i en tredelad teveserie från 1996. Hög tid alltså att bokälskaren Gösta Ekman tillägnas en egen volym!

”Det är inte lätt att skriva om Gösta Ekman. Men roligt. Han tillhör dem som slår vakt om orden. Det är viktigt vilka man väljer”, konstaterade Bengt Forslund 1982 och, kan jag intyga, det gäller än. Jag har försökt vakta min tunga när vi har träffats, eftersom Charles-Ingvar Jönssons triumferande ”tajmat och klart, in i minsta detalj” och herr Gunnar Papphammars ömkliga kontaktförsök ”här ser ni en som inte syns” sedan länge ingår i mitt dagliga tal. Men Gösta Ekman säger sig vara enbart smickrad över de avtryck han gjort i svenskt språkbruk.

Den här boken vilar på omfattande samtal med Gösta Ekman, men vi var tidigt överens om att inte göra en renodlad intervjubok. Avsikten har varit att bredda och fördjupa historien om hans liv med kompletterande intervjuer och grundlig research: bara att se de femtio filmer han medverkat i under femtio år är i sig en resa genom svensk filmhistoria. Gösta Ekman har villkorslöst ställt sitt privata arkiv till mitt förfogande. Det har fyllt golvet i mitt arbetsrum; fyra digra papperskassar och en rymlig plastkasse med fotografier och teckningar, personliga brev och noteringar, manuskript, affischer, klippböcker, tidningar och tidskrifter. Det har utgjort ett outhärligt arbetsmaterial. Utan att förringa den gröna Konsumkassens betydelse har den rödvita från Hemköp visat sig särskilt innehållsrik.

I fyra tidigare artistbiografier har jag försökt att begränsa antalet namn, för att inte i onödan belasta läsarens minne med ett alltför rikt persongalleri. I den här boken har jag låtit alla sådana hänsyn fara. Gösta Ekmans livsvandring är i högsta grad beroende av dem han mött längs vägen, lärt känna och tagit lärdom av. De är många! Där finns folk från teater, film och revy, radio och teve, där finns författare, bildkonstnärer, konsthantverkare och åtskilliga andra. Sammantaget utgör de matrikeln över nittonhundralets svenska kulturliv.

Minns någon *Forrest Gump*? Filmen där Tom Hanks spelar mannen med den kusliga förmågan att vara närvarande vid de avgörande ögonblicken i USA:s moderna historia har gjort sig påmind under bokarbetets gång. Jag har föreställt mig Gösta Ekman som det svenska kulturlivets egen Forrest Gump. Se där, den bleke yngling som promenerar arm i arm med den åldrade stumfilmsstjärnan Victor Sjöström på Filmstaden i Råsunda, det är Gösta! Han går steget bakom Ingmar Bergman på Malmö Stadsteater, när den står i centrum för svensk teaterkonst. Från Knäppupps kulisser ser han Povel Ramel förnya svensk revyunderhållning och hör den unga jazzsångerskan Monica Zetterlund på Nalen. Under Kungsträdgårdens almar umgås Gösta med Metamorfosgruppens poeter, bland dem den självförbrännande Paul Andersson. På Hamburger Börs möter han författarna och visdiktarna vars litterära kabareter väckt krogpublikens jubel: Lars Forssell, Beppe Wolgers, Pär Rådström och Olle Adolphson.

I Kråkslottet i Saltsjöbaden sitter han om natten vid köksbordet och delar en flaska rött med värden själv, revykungen Karl Gerhard. I en liten röd stuga i Vitabergsparken sprutar han idéer med den nya tidens revymakare, Hasse och Tage. Det är klart att Gösta Ekman också var närvarande vid de händelser i Stockholms kulturliv som ännu låter tala om sig: uruppförandena av *Lång dags färd mot natt* på Dramaten vårvintern 1956 och *Aniara* på Operan sommaren 1959.

Gösta har faktiskt mött framtida vänner och kolleger utan att ens vara medveten om det. Åtskilliga år efter att han lärt känna skådespelaren Kent Andersson insåg Gösta att de båda faktiskt hade stött på varandra redan som ungdomar. Kent Andersson berättade om ett Parisbesök våren 1960 då hans sällskap blivit bjudet på absint, den alkoholstinna malörtsbrygden, och en tokstolle började fasadklättra. ”När Kent berättade om denna idiot kom jag på att det faktiskt var jag. Den där absinten gjorde nog sitt till”, säger Gösta om tilltaget att bestiga fasaden.

Under en revyrepetition 1973 satt Gösta och småpratade med sin medspelare Martin Ljung, som han sett och beundrat i femtiotalets Knäppuppföreställningar. Nu talade de om sina tidigaste minnen av roliga teaterbesök och Gösta kom att tänka på när han som åttaåring sommaren 1947 togs med till Skansenteatern. Pjäsen i sig roade honom inte speciellt, men under ett scenbyte skrattade han desto hjärtligare. Några smårollsinnehavare ställde ut ett par grindstolpar, som ingick i dekoren. ”De kånkade med stort besvär. En av dem satte ner en stolpe, till synes gjord av sten, ställde sig några meter ifrån och upptäckte att den var felaktigt placerad. Då sprang han fram, gav den en puff och avslöjade hur lätt den i själva verket var. Det tyckte jag var fantastiskt roligt.” Martin Ljung satt en lång stund i tankfull tystnad, sen tittade han på Gösta och sa: ”Skojar du? Det var jag!”

Allt detta säger möjligen att Sveriges – och i synnerhet Stockholms – kulturkrets är liten, men också att Göstas sociala talang är stor. Själv säger han att de viktigaste kontakterna knöts under tioårsperioden 1955-65.

Inför arbetet med den här boken talade jag med personer som, utan att känna Gösta Ekman närmare, kunde anförtro mig att han är svår, divig och självupptagen. En av dem beskrev honom till och med som ”journalistätare”. Den Gösta Ekman jag mött – utan att bli slukad – har varit engagerad och intresserad och kommit punktligt till avtalade möten, i den stund klockorna i Maria Magdalena kyrka slagit har han dykt upp bland fotgängarna på S:t Paulsgatan. Han har visat sig vara lättillgänglig, ha psykologisk blick och stor inlevelseförmåga – faktiskt inga självklara egenskaper hos skådespelare, vars jobb det är att gestalta andra. Gösta

Ekman, som hela livet haft ljuset på sig, är genuint intresserad av människor i sin omgivning, noterar detaljer, är generös med komplimanger. ”Jag gick i psykoanalys under sju års tid och har inte bara en nyfikenhet på mig själv. Jag undrar: ’Hur fungerar *jag*? Hur fungerar *vi*? Vad finns det för terminologi när vi pratar om hurdana vi är?’ Det här jobbet handlar om människor. Därför blir det också jobbigt. Jag kan längta efter ensamhet och är mycket för mig själv. När jag är tillsammans med någon annan, så upptar det mig väldigt starkt.”

När jag nämnde bokprojektet för en person som faktiskt känner Gösta Ekman väl, fick jag ett snett leende och en medlidsam blick: ”Han kan snacka!” Mångordigt och målande, med åtskilliga inskjutna bisatser och förklarande utvecklingar, har han berättat för mig om sitt liv och sin karriär i den film- och teatermiljö dit han kom som tredje generationen Ekman. Han har haft ett brinnande intresse för det yrke han trots allt valde. Därtill är han en reflekterande och god berättare med öga för det udda. Gösta Ekman har ett häpnadsväckande gott minne av enskilda filminspelningar och scenföreställningar, alldeles särskilt minns han dem som var hans arbetskamrater. De jobb han gjort på egen hand, som uppläsare och berättare, kan han däremot ha glömt, fast de satt outplånliga spår hos oss som tagit del av dem.

I slutet av 1970-talet stod han för berättarrösten till den tecknade teveserien *Farbrorn som inte vill va’ stor*. Vi som såg den anade redan då att Gösta Ekman och farbrorn var befryndade, nu vet jag säkert. Barnet bor i honom och leken är hans livsluft, fast han fyllt 70. Den farbroderlige Gösta Ekman undrar fortfarande vad han ska bli, när han blir stor.

Det har gått åtskilliga år sedan han första gången fick frågan: ”Måste du klä dig som en farbror?” Han tänkte: ”Jag har väl alltid klätt mig så här! Och så plötsligt är man *farbror*!” Om hans barndoms blick hade fångat den han är i dag hade den unge Gösta sett en farbror. Men aldrig att barnet hade kunnat ana att farbrodern hade de tankar och fantasier som nu fyller hans huvud. ”En farbror satt väl på en bänk, till exempel, med ena benet över det andra och kunde svara på vilka frågor som helst. Han var lugn och *visste*, hade sett och hört och visste hur det *egentligen* förhöll sig. Men ... det är ju inte alls jag ... och ändå är det ju det. Jag svarar ju på frågor hela tiden! Tycker att jag vet allt och kan allt: ’Kom inte här och säg emot! Lilla du! Det måste vara trettio ... nej, fyrtio år sedan! Och i din ålder hade jag ...’”

Likt många av oss tycker han om att prata om sin egen person, låt vara att den självkritiske Gösta Ekman lider av det han kallar en obesvarad kärlek till sig själv: ”Jag har väldigt svårt att imponera på mig. Jag går inte på mig. Och jag bedrar mig. Jag vet att jag gör så gott jag kan, men det går jag inte på.” Han ifrågasätter ständigt sina motiv, även för samtalen som ligger till grund för den här boken: ”Det handlar om mig! Vadå om mig? Mera gömd än så här kan man väl inte bli. Det är bara kamouflage!”

© Klas Gustafson 2010